

Boekbesprekingen

De Koude Oorlog: Een nieuwe geschiedenis?

Yvan Vanden Berghe m.m.v. Doeko Bosscher en Rik Coolsaet

De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991).

Leuven/Voorburg; Acco, 2008; 526 blz.; 39,50 euro;

ISBN: 978-90-334-6848-38

In dit themanummer naar aanleiding van de twintigste verjaardag van de val van de Muur mag een bespreking van het belangrijkste Nederlandstalige overzichtswerk van de Koude Oorlog, Yvan Vanden Berghe's *De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991)*, niet ontbreken. Dat wil zeggen, een bespreking van de vijfde herziene en aangepaste druk.

Aanvankelijk verscheen het boek in 1987 – twee jaar vóór de val van de Muur – onder de titel *Zeventig jaar Koude Oorlog 1917-1987*. Vanwege de snelle ontwikkelingen verscheen spoedig (1991) een tweede druk, die van de auteur de titel *Het grote misverstand. Een geschiedenis van de Koude Oorlog (1917-1990)* meekreeg. Een aanhef die wijst op twee duidelijke en tegendraadse overtuigingen. In de eerste plaats gaat Vanden Berghe uit van de gedachte dat de Koude Oorlog in 1917 met de Russische revolutie begon, en niet in 1947, zoals de meeste auteurs beweren. Daarnaast is hij ervan overtuigd dat de Koude Oorlog kan worden gezien als een 'groot misverstand': het resultaat van een 'systematische misleiding' van de publieke opinie. Het hoeft weinig betoog dat zo kort na de Koude Oorlog niet iedereen het hiermee eens kon zijn; zo was destijds de bespreking door Martin van den Heuvel in de *Internationale Spectator* ronduit kritisch.¹

Vanwege het gebrek aan openbare bronnen waren de opvattingen van Vanden Berghe indertijd

noodgedwongen deels gebaseerd op vermoedens en aannames, maar naarmate de tijd verstreek en steeds meer archieven zich openden, werd de auteur in staat gesteld zijn ideeën te confronteren met nieuw feitelijk materiaal. Niet zozeer om zijn eigen gelijk aan te tonen, maar vooral om, in zijn woorden, 'te achterhalen wat er werkelijk gebeurd is'. Dit proces leidde tot uitdijende nieuwe uitgaven van hoog niveau,² die op internationale aandacht konden rekenen; vorige edities werden vertaald in het Duits, Frans, Russisch en Tsjechisch. Tegelijkertijd nam ook de waardering in Nederland toe. Zo was de bespreking van de vierde druk door Doeko Bosscher in de *Internationale Spectator* aanmerkelijk positiever: hij kwalificeerde het werk als 'een compleet en indrukwekkend relaas over de Koude Oorlog'.³

De vijfde editie hanteert het stramen van de voornoemde uitgave uit 2002, maar Vanden Berghe heeft deze herwerkt en aangevuld met de resultaten van het meest recente onderzoek, in het bijzonder die van archieven uit de ex-communistische staten. Hoewel de auteur aangeeft '[z]ijn verhaal aan te passen aan de resultaten', wordt duidelijk dat hij niet afwijkt van zijn hierboven vermelde uitgangspunten over aanvang en aard van de Koude Oorlog. Niettemin is enige vorm van nuancering herkenbaar.

In de inleiding op het boek stelt Vanden Berghe vast: '[v]oor mij is

het duidelijk dat de Koude Oorlog begint met de Russische revolutie van 1917'. Evenwel blijkt na het lezen van zijn werk dat hij feitelijk een genuanceerder standpunt inneemt. Het unieke karakter van de Koude Oorlog is gelegen in het samenvallen van een wereldomvattend *ideologisch* conflict – dat teruggaat tot 1917 – met een *geopolitiek* conflict, dat zijn oorsprong kent in de uitkomst van de Tweede Wereldoorlog. Derhalve kan feitelijk pas gesproken worden van een Koude Oorlog na 1945, namelijk wanneer beide typen van conflict samenvallen. Vandaar waarschijnlijk dat Vanden Berghe de periode 1917-1941 opvoert als 'voorspel' en niet zozeer als beginpunt. Dit wordt ook duidelijk wanneer de auteur vaststelt dat '[d]e Duitse scheiding ... een van de oorzaken van de Koude Oorlog [was]'.

Niettemin besteedt de auteur terecht veel aandacht aan de betekenis van de strijd tussen kapitalisme en marxisme-leninisme. Het karakter en verloop van de Koude Oorlog kunnen alleen begrepen worden als de ideologische dimensie de aandacht krijgt die zij verdient: materiële én ideële factoren zijn bepalend. De heksenjacht van Joseph McCarthy, het welwillend omarmen van 'rechtse' autoritaire en dictatoriale regimes, de neo-conservatieve bewapeningsdrang, maar ook de betekenis van de CVSE voor de dissidentenbewegingen in het voormalige Oostblok, kunnen alleen begrepen worden vanuit de ideologische dimensie van de Koude Oorlog.

Volgens Vanden Berghe liep de Koude Oorlog ten einde in 1962, met de oplossing van de Cuba-crisis. Dat het conflict bleef voortbestaan, is volgens de auteur een gevolg van het feit dat '[d]e Koude Oorlog ...

voor de leiders van beide kampen niet ongelegen [kwam] en ... zij er belang bij [hadden] dat het conflict ... verder bleef bestaan'. De conclusie dat de Koude Oorlog derhalve het resultaat is van een misleiding van de publieke opinie, is mijns inziens te kort door bocht. De auteur onderschat het belang van voornoemde ideële factoren als motor van de internationale politiek. De opvattingen en overtuigingen van betrokken leiders en besluitvormers, over ondermeer de Koude Oorlog, nucleaire bewapening en de vijand, komen niet voort uit de wens de bevolking te misleiden, maar ze zijn wel degelijk reëel voor de persoon of groep in kwestie. Dat Reagan de Sovjetunie zag als rijk van het kwaad, was niet gespeeld, en ook de rol van Gorbatsjov kan moeilijk begrepen worden vanuit het voornoemde uitgangspunt.

De vijfde editie van *De Koude Oorlog* eindigt met een hoofdstuk over de Koude Oorlog vanuit Europees perspectief. Hierin zijn een paragraaf van Rik Coolsaet over

België en van Doeko Bosscher over Nederland opgenomen. Hoewel beide bijdragen lezenswaardig en interessant zijn, behoren ze niet thuis in deze verhandeling. Coolsaet schrijft vooral over de manier waarop België heeft getracht invloed uit te oefenen op het verloop van de Oost-West-tegenstellingen, terwijl Bosscher vooral ingaat op de invloed van de Koude Oorlog op de politiek in Nederland. In beide gevallen heeft het er de schijn van dat de auteurs de voornoemde uitgangspunten van Vanden Berghe niet delen. Wellicht is het een idee het desbetreffende hoofdstuk om te werken tot een zelfstandige publicatie en niet meer op te nemen in een eventuele nieuwe druk.

Voorvoemde kritiek doet echter niets af aan de waarde van deze vijfde editie van *De Koude Oorlog*. Vanden Berghe heeft aan de hand van een schat aan (nieuwe) informatie een overzichtelijk naslagwerk geschreven voor een breed publiek. Zijn werk is prettig leesbaar, informatief en biedt dankzij een uitgebreide bi-

biografie de mogelijkheid nader onderzoek te doen. Al met al kan deze editie terecht worden beschouwd als het belangrijkste Nederlandstalige overzichtswerk van de Koude Oorlog van dit moment.

Arjan van den Assem

Dr. Arjan van den Assem is verbonden aan de afdeling Internationale Betrekkingen en Internationale Organisaties van de Rijksuniversiteit Groningen.

Noten

1 Martin van den Heuvel, 'Was de Koude Oorlog een misverstand?', in: *Internationale Spectator*, oktober 1992, blz. 610-611. Interessant is ook de repliek van de auteur en de dupliek van de recensent op blz. 611-613 van hetzelfde nummer.

2 Zo is de vijfde druk driemaal zo omvangrijk als het oorspronkelijke werk.

3 Doeko Bosscher, 'Een compleet en indrukwekkend relaas over de Koude Oorlog', in: *Internationale Spectator*, april 2003, blz. 205-206.

Polen als onbetwistbaar succesverhaal in de EU

5 years of Poland in the European Union.

Warsaw: Office of the Committee for European Integration, 2009; 582 blz; ISBN: 978-83-7567-044-8

Dit najaar viert Europa 20 jaar Val van de Berlijnse Muur annex het einde van de Koude Oorlog. Voor Polen is dit het jaar van de Vrijheid, met als motto 1989: *It all began in Poland*. Het voorjaar stond in het teken van de viering van een andere historische gebeurtenis die door '1989' was ingeluid – de toetreding tot de EU van Polen en andere Midden-Europese landen in mei 2004.

Dit eerste lustrum vormde een goed moment om de balans van de uitbreiding van de EU naar het Oosten op te maken. De Europese

Commissie publiceerde 'Five years of an enlarged EU: economic achievements' (*European Economy*, nr 1/2009). Deze studie concludeert dat de Europese integratie een win-win-strategie is, die de welvaart van de EU-27 heeft vergroot en de modernisering van de nieuwe lidstaten heeft versneld. De uitgebreide Unie is ook beter in staat de economische crisis het hoofd te bieden.

Polen wilde, als de grootste van de toetredende landen, niet achterblijven. '5 years of Poland in the European Union' is een 600 pagina's dik rapport

opgesteld door UKIE, het overheidsbureau van het Comité voor Europese Integratie, belast met coördinatie- en uitvoeringstaken. Het rapport behandelt de economische, sociale en politieke aspecten van de integratie van Polen in de EU, gebieden waar de gevolgen van de toetreding voor Polen het belangrijkste zijn.

Men geeft openlijk toe dat de toetreding tot de EU voor Warschau een enorme sprong in het onbekende was en dat de eerste vijf jaar een harde leerschool zijn geweest. Maar de studie schetst vooral het beeld van Polen als een onbetwistbaar succesverhaal in de EU. De hamvraag is natuurlijk hoe dat komt, welke uitdagingen de Poolse overheid ziet en welke lessen men trekt. Dat Polen in de EU beter af is, geloof ik graag, maar dat het land bijna alleen maar voordelen van het EU-lidmaatschap

heeft en dat er geen fouten c.q. teleurstellingen zijn geweest, klinkt niet erg geloofwaardig.

De hoofdconclusie strookt met het rapport van de Europese Commissie. De EU brengt Polen welvaart en versnelt de modernisering, versterkt de positie van Polen in de EU en in de rest van de wereld. De burgers profiteren van Europa: zij kunnen vrij reizen, goedkoper vliegen en ook werken in de EU. Het gemiddelde loon is in de periode 2004-2008 reëel met 17% gestegen. De Poolse boeren zijn de grote winnaars: het inkomen per werkende in de landbouw is in de periode 2000-2008 reëel met maar liefst 90% gestegen.

Een van de verrassingen voor Warschau na mei 2004 was de ongekend grote mobiliteit van de Poolse burgers. In de periode 2004-2007 hebben 1 tot 2,3 miljoen Polen het land verlaten, waarvan 80% op zoek naar werk. Na 2007 is er sprake van stabilisatie op het niveau van 320.000 per jaar. In 2007 was Nederland de vierde bestemming in de EU, met 98.000 tijdelijke Poolse arbeidsmigranten. Duitsland, met, 490.000 werkende Polen in 2007, was de tweede bestemming, ondanks de beperkte toegang tot de Duitse arbeidsmarkt (nr. 1 was het Verenigd Koninkrijk, met 690.000 Polen).

De migratie heeft in enkele sectoren arbeidstekorten veroorzaakt. Maar verontrustender zijn de maatschappelijke gevolgen voor de Poolse samenleving (bijv. het fenomeen van Eurowezen – de achtergebleven kinderen belanden vaak bij familie of in een tehuis). De terugkeer van migranten is een bittere economische noodzaak: de arbeidsparticipatie in Polen is zeer laag, nl. 54%, terwijl de vergrijzing toeslaat. De economische effecten van de migratie voor Polen heeft men niet kunnen kwantificeren (het rapport van de Europese Commissie spreekt van een negatief effect op de groei van -2,2% voor de nieuwe lidstaten en van een positief effect van 0,4% voor de ontvangende landen).

Interessant is de observatie dat grotere openheid, vrij reizen en studeren in de EU de samenleving snel verandert: 'Polish society on average has become more tolerant, liberal in terms of behaviour, is more intellectually flexible. Poles are more individualistic and we have become a less collectivised nation.' (blz. 227) Helaas verschaft deze studie geen inzicht in de doelstellingen, dilemma's en effectiviteit van het door Polen gevoerde EU-beleid. De lezer krijgt veel feitenmateriaal voor de kiezen, maar kritische of relativiserende kanttekeningen zijn schaars. Daarom ook dringt zich de vraag op of de Poolse overheid eigenlijk wel een visie op de Europese integratie heeft. Een goed voorbeeld is de Lissabon-strategie. Men constateert droogjes dat Polen gemeten aan de innovatie-index in de EU-27 een achterblijver is, maar ook dat de overheid veel beleidsdocumenten wist te produceren. De kritiek dat het innovatiebeleid van de Poolse overheid niet effectief is, wordt in een voetnoot gemeld. Hoe Polen naar een kenniseconomie wil streven, blijft een raadsel.

De eerste vijf jaar zijn een harde leerschool geweest. Ook in de tweede pijler. Het Poolse buitenlandbeleid kreeg een nieuw perspectief dankzij de deelname aan het GBVB. Teleurstellend voor Warschau is dat het EU-lidmaatschap de positie van Polen in de bilaterale relaties met Rusland niet heeft versterkt.

Welk zelfbeeld heeft Polen? Het land is niet alleen uitgegroeid tot de meest effectieve en invloedrijke lidstaat van de nieuwe toetreders, maar de studie vermeldt dat Polen in de EU-27 zelfs op de zesde plaats staat van de rangorde van de meest invloedrijke lidstaten, vóór Nederland, althans volgens een Amerikaans onderzoek uit 2008.¹ In drie Europese debatten boekte Polen naar eigen zeggen succes: in het debat over het meerjarencader van de EU-begroting (Polen ontvangt 60 miljard euro uit de structuurfondsen in de jaren 2007-2013), in de onderhandelingen

in 2007 over de Europese Grondwet en in de onderhandelingen in 2008 over het energie- en klimaatpakket. Het tweede geval is zeer twijfelachtig: Polen moest uiteindelijk het veto intrekken en de afspraken van Nice over de stemverhoudingen laten vallen. Onbetwist succes van Polen is wel de totstandkoming van het Oostelijk Partnerschap (een gezamenlijk initiatief van Polen en Zweden), gericht op de oostelijke burens van de EU – een bijdrage aan het EU-beleid.

De uitdagingen van Polen in de EU komen nauwelijks aan de orde. Zo worden de hervorming van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) na 2013 noch de gevolgen hiervan voor de Poolse boeren genoemd. Om de invoering van de euro kan men niet heen, maar welke beleidsdilemma's dat meebrengt, wordt de lezer niet verteld. Blijkbaar is men bang een ongewenste discussie in eigen land los te maken. Ook het Verdrag van Lissabon en de institutionele voorkeuren van Polen worden niet behandeld.

Eén uitdaging krijgt veel ruimte: het Poolse voorzitterschap van de EU in de tweede helft van 2011. Men ziet het als een 'rijpheidstest'. Polen wil het voorzitterschap gebruiken om eigen nationale belangen te behartigen en het imago van Polen te verbeteren. Dat het om twee onverenigbare doelstellingen gaat, heeft men niet door. Polen krijgt het door deze opstelling zeer moeilijk in 2011,² terwijl de EU eerder een *bemiddelaar* met sterke coördinatie- en organisatiecapaciteiten nodig heeft. Tot overmaat van ramp is 2011 in Polen een verkiezingsjaar.

'Zou Polen de crisis gemakkelijker buiten de EU kunnen doorstaan?,' is de slotvraag. De economische crisis heeft de risico's van de snelle inhaalgroei blootgelegd: Polen is kwetsbaar voor externe schokken en sterk afhankelijk van Westerse financiële markten. Het aandeel van de buitenlandse banken in de activa van de Poolse bancaire sector in

2007 was 71%, waarvan de EU 63%. Maar tegelijkertijd dient de EU in de crisistijd als een buffer. Het land profiteert van de steun van Europese financiële instellingen en van de ge-coördineerde EU-anticrisis-aanpak. De EU behoedt Polen voor protectionistische maatregelen. Zo ontdekt men wederom dat Polen in de EU beter af is. En onderwijl is Polen dit

jaar één van de weinige Europese landen met een positieve groei.

Małgorzata Bos-Karczewska

Mwdrs. Małgorzata Bos-Karczewska is econoom. Zij is hoofdredacteur van Polonia.NL, het webportaal van de Poolse gemeenschap in Nederland.

Noten

- 1 Onderzoek verricht onder invloedrijke Europeanen door Amerikaans onderzoeksbureau APCO Insight.
- 2 Sophie Vanhooacker, Karolina Pomorska & Heide Maurer, *The Council Presidency in CFSP – Challenges for Poland 2011*, Universiteit van Maastricht, 2009.

Bijna het einde: de Cuba-crisis

Michael Dobbs

One Minute to Midnight. Kennedy, Khrushchev, and Castro on the Brink of Nuclear War.

New York: Alfred A. Knopf, 2008; 426 blz.; \$ 20,-;

ISBN: 978-1-4000-4358-3

De Cuba-crisis begon op 16 oktober 1962, toen de Verenigde Staten erachter kwamen dat er door de Sovjetunie nucleaire middellangeafstands-raketten op Cuba werden geïnstalleerd, nog maar drie jaar na de overwinning van Fidel Castro op de dictator Batista, nu 50 jaar geleden. Door de militairen werd sterke druk op president John F. Kennedy uitgeoefend om de militaire complexen te bombarderen en Cuba met mariniers binnen te vallen. Kennedy koos in eerste instantie echter voor een maritieme blokkade van Cuba en Sovjetleider Chroesjtsjov droop af met een garantie dat de Amerikanen Cuba niet (meer) zouden aanvallen en met een (toentertijd niet-gepubliceerde) belofte dat de Verenigde Staten hun raketten na vier maanden uit Turkije zouden terughalen. Op zondag 28 oktober was de crisis voorbij: de fameuze *Thirteen Days*.

Het klinkt zo simpel, maar het was zenuwslopend. Er is veel over geschreven, vooral aan Amerikaanse kant. In 1974 verscheen een vrij goede reconstructiefilm, *The Missiles of October*, maar bij gebrek aan beter vrijwel geheel gebaseerd op Amerikaanse informatie. Na de in-

eenstorting van de Sovjetunie werd het onderzoek naar de crisis voortvarend aangepakt, met conferenties van nog levende betrokkenen aan Amerikaanse, Sovjet- en Cubaanse kant. Opzienbarende informatie kwam naar boven, die aantoonde dat de kans op een kernoorlog veel groter was dan men in 1962 beseftte. Zo wisten de Amerikanen niet dat er forse aantallen operationele tactische kernwapens in Cuba waren, die bij een invasie waarschijnlijk waren gebruikt. De Hollywood-productie *Thirteen Days* uit 2000 was dan ook een grote deceptie: afgezien van de – volstrekt onnodige – creatie van een nieuwe held (Kevin Costner), werd op geen enkele manier gebruik gemaakt van de resultaten van de conferenties. Een verloren kans: waar blijft een echte goede reconstructie, nu het mogelijk is? Spannend genoeg!

Michael Dobbs heeft gelukkig een fascinerend boek geschreven, waarbij de informatie uit de trilaterale conferenties werd aangevuld met eigen onderzoek in geheime archieven van de Verenigde Staten. Hij interviewde ook een groot aantal betrokkenen, o.m. in Cuba. Dag voor dag,

en voor *Black Saturday* 27 oktober uur voor uur, beschrijft hij de gebeurtenissen. Het ging allemaal maar net goed, vooral omdat Kennedy en Chroesjtsjov geen van beiden de gevolgen van een kernoorlog voor hun rekening wilden nemen. Castro zat hier met zijn revolutionaire opstelling veel minder mee en was razend toen, zonder overleg, Chroesjtsjov een *deal* maakte met Kennedy.

Maar waarom waren de Sovjets *überhaupt* begonnen met dit avontuur? Men dient te bedenken dat de Koude Oorlog ongeveer op zijn hoogtepunt was. Steeds meer en grotere kernwapens werden getest in de atmosfeer. Berlijn was een potentiële brandhaard. Bommenwerpers met kernwapens waren permanent in de lucht en steeds meer intercontinentale raketten werden operationeel. De Amerikanen hadden kernwapens opgesteld aan de Sovjet-grens in Turkije. De *Bay of Pigs*-operatie in Cuba was een totale mislukking geworden. Volgens Dobbs wilde Chroesjtsjov in deze sfeer een voldongen feit scheppen door in het diepste geheim raketten op te stellen in Cuba en daarvan pas kond te doen als alles operationeel was. Dat mislukte toen Amerikaanse U-2 spionagevliegtuigen 'voortijdig' foto's maakten van verdachte activiteiten.

Ik zal hier slechts enkele voorbeelden noemen van de vele feiten die Dobbs beschrijft. Zo hadden de Sovjets toen al 43.000 militairen in Cuba, veel meer dan de Amerikanen

vermoeden. Ze moesten leven in zeer slechte omstandigheden. Alle transporten van raketten, kernkoppen, enz. vonden 's nacht plaats, vaak over zeer slechte wegen, zonder licht en radiocontact (wat o.m. leidde tot enkele dodelijke ongelukken). Kernwapens werden in oude militaire kampen of tunnels opgeslagen, met nauwelijks beveiliging. Door dat laatste konden de analisten deze niet 'vinden' op de vele foto's die dagelijks werden gemaakt door laagvliegende foto-verkenner: de Amerikanen konden zich niet voorstellen dat er geen zware bewaking zou zijn van die wapens!

Ondanks het omkeren van de sovjetschepen rond 24 oktober was het conflict nog niet opgelost. Onder welke voorwaarden zouden

de Sovjets alle kernwapens weghalen uit Cuba? Zo niet, dan zouden Amerikaanse bombardementen en een invasie volgen, met alle gevolgen van dien. De spanning is al om te snijden, en dan gaat het bijna mis door stomiteiten. Op zaterdag 27 oktober testen de Verenigde Staten een zware kernbom in de Pacific. Een U-2 vliegtuig dat luchtsamples van Sovjet-tests neemt richting Noordpool, raakt verdwaald boven Siberië. (De navigatie was gebaseerd op de positie van bepaalde sterren, maar door fel noorderlicht maakt de piloot een vergissing.) De U-2 kan uiteindelijk in een lange glijvlucht ontsnappen naar Alaska, achtervolgd door jachtvliegtuigen. Een U-2 heeft net foto's genomen van de tot dan toe geheime opstelling van tactische

kernwapens op korte afstand van de basis Guantánamo. De lokale commandant laat daarom de U-2 neerhalen, tot woede van Chroesjtsjov.

En zo staat het boek vol met kleine en grote dingen die tot nucleaire confrontatie hadden kunnen leiden en worden er mythen doorgeprikt, zoals die van de 'backchannel'-communicatie, die een belangrijke rol zou hebben gespeeld bij de oplossing van de crisis. Gelukkig hielden de twee leiders het hoofd koel. Zou Bush met zijn maten dat ook hebben gedaan?

Arend Meerburg

Ir. A.J. Meerburg is oud-ambassadeur.

De duistere paden van het atoomwapen

Thomas C. Reed & Danny B. Stillman

The nuclear express. A political history of the Bomb and its proliferation.

Minneapolis: Zenith Press, 2009; 392 blz.; \$ 30,-;

ISBN 978-0-7603-3502-4

Wie een boek schrijft over de politieke geschiedenis van de verspreiding van kernwapens, weet bijna zeker dat het een spannend verhaal wordt. Weinig onderwerpen zijn zo nauw verbonden met zaken als illegaliteit, staatsgeheimen, spionage, smokkel en duistere handeltjes als de ontwikkeling van kernwapens. Vanuit dit standpunt bezien is het geschiedwerk van Thomas Reed en Danny Stillman zonder meer geslaagd. Sommige hoofdstukken van hun boek lezen bijna alsof het een spionageroman is.

Vanaf het moment dat in 1938 het principe van atoomsplijting wetenschappelijk duidelijk werd, is de kennis hierover langzaam maar gestaag over de wereld verspreid. Helaas is de technologie echter niet

alleen voor vreedzame doeleinden ingezet, maar ook voor militair gebruik. In de eerste helft van het boek wordt de verspreidingsdynamiek van kernwapentechnologie prachtig blootgelegd. Waarom hadden de huidige kernmachten – de Verenigde Staten, Rusland, Engeland, Frankrijk, China, Israël, India, Pakistan en Noord-Korea (Zuid-Afrika heeft zijn atoomwapens begin jaren negentig ontmanteld) – behoefte aan deze wapens? Hoe kwamen ze aan de kennis en materialen om ze te fabriceren? Waar en wanneer deden ze hun eerste atoomproef en hoe verfijnde men deze wapentechniek verder? Het boek wekt de indruk dat voor veel landen spionage een belangrijke factor was bij het verwerven van de benodigde kennis.

Al blijkt er ook heel wat doelbewuste hulp van kernmachten een rol te spelen; wat dat betreft duiken de Fransen in meer dan één hoofdstuk op, evenals de Chinezen. Illegale handel in kennis en benodigdheden heeft tot op de dag van vandaag zijn centra in Pakistan en Noord-Korea, al zijn de voormalige Sovjetrepublieken en Zuid-Afrika ook in trek bij nucleaire koopjesjagers, net zoals schimmige Afrikaanse staten wanneer het om onontbeerlijke grondstoffen als uranium gaat.

Hoe verder terug in het verleden, hoe beter het boek van Reed en Stillman leest. Naarmate de lezer verder in het boek – en daarmee voorwaarts in de tijd – doordringt, hoe meer twijfels er rijzen over de deskundigheid en objectiviteit van de auteurs. Nu valt in de eerste hoofdstukken ook al op dat de auteurs volstrekt niet aan bronvermelding doen (het boek bevat zelfs geen bronnenlijst) en dat zij soms eigenzinnige stellingnamen poneren waar de meeste historici het niet mee eens zouden zijn. Om slechts

een klein voorbeeld te noemen: de auteurs menen stellig dat Stalin vermoord is, terwijl daar nooit hard bewijs voor is gevonden. En dat betreft nog slechts een voorbeeld dat weinig met kernwapens te maken heeft. In latere hoofdstukken, die duidelijk meer op eigen ervaringen van beide gepensioneerde Amerikaanse atoomwetenschapslieden zijn gebaseerd dan de eerdere, vliegen ze steeds vaker uit de bocht. Dat China in het verleden vrij bewust nucleaire wapentechnologie naar andere landen heeft verspreid, staat buiten kijf, maar de auteurs lijken wel erg paranoïde over het 'Chinese gevaar'.

Ook de angst voor de islamitische wereld zit er diep in, waarbij de auteurs tot overdreven toekomst-scenario's lijken te komen. Opnieuw een voorbeeld: volgens het boek zou Iran weinig drempelvrees hebben om atoomwapens tegen Israël in te zetten, want de machthebbers zijn niet bang voor een nucleaire tegenaanval; zij kunnen wellicht schuilen in bijvoorbeeld Azerbeidzjan, terwijl ze hun bevolking laten lijden onder

de nucleaire wraak van Israël en eventuele bondgenoten.

Dergelijke redeneringen over de veronderstelde irrationaliteit van 'Amerika's vijanden' – in de woorden van de auteurs: 'the radical Islamists, Third World fascists, and/or Chinese mandarins' (blz. 313) – krijgen vooral in de laatste hoofdstukken de overhand. Een alarmerende toon over het gevaar van nucleaire proliferatie in het algemeen is zonder enige twijfel op zijn plaats, maar deze auteurs vervallen wel erg makkelijk in een ongenueanceerde wij-zij-redenering. De oplossingen die ze aanreiken om het dreigende gevaar af te wenden zijn ook nogal eenzijdig Amerikaans georiënteerd: de Verenigde Staten moeten bijvoorbeeld minder olie importeren, om daarmee de geldstroom naar potentieel gevaarlijke landen in het Midden-Oosten af te snijden, terwijl er flink geïnvesteerd moet worden in goede inlichtingendiensten. Dat, om maar iets te noemen, de Verenigde Staten zelf een goed voorbeeld zouden kunnen geven door het eigen kernwapenar-

senaal drastisch in te krimpen, wordt in deze context niet aangesneden.

Helaas blijft de lezer na lezing van de tweede helft van het boek met een wat katerig gevoel achter. Begon het boek nog met een interessante en boeiende geschiedenis van de verspreiding van atoomwapens, in de tweede helft gaat de lezer zich afvragen of die eerste helft wel zo goed was, aangezien de schrijfstijl van de auteurs steeds meer in objectiviteit en rationaliteit lijkt af te nemen. Wellicht kan deze boekbespreking daarom het beste eindigen met het volgende advies: lees het boek van Reed en Stillman slechts tot pagina 220, en men krijgt een prachtig beeld van de geschiedenis van de kernwapenproliferatie. De rest van het boek kan men vervolgens beter laten voor wat het is.

Sico van der Meer

Sico van der Meer is wetenschappelijk medewerker bij het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP).

Bijdrage aan een discussie die nog moet komen

Floor Janssen

Hamas and its Positions Towards Israel.

Den Haag: Instituut Clingendael, 2009; (Clingendael Security Paper No. 8); 99 blz.; 10,= euro; ISBN: 978-90-5031-138-0

In haar tweede publicatie voor Clingendael schetst Janssen de ontwikkeling van Hamas vanaf de oprichting tot heden. Ze doet dit door onderzoek van Hamas-documenten en -toespraken. Daarin zit direct al een beperking ten opzichte van auteurs als Jeroen Gunning¹, Helga Baumgarten² en Khaleb Hroub³, die hun overzichtsboeken met betrekking tot Hamas baseren op jarenlang veldwerk in Palestina. Niettemin biedt Janssens boek een waardevol overzicht.

De auteur hoopt bij te dragen aan een discussie over Hamas. Wat dat betreft is haar boek (nog) niet geslaagd, want die discussie is er nauwelijks. Hamas wordt immers vaak slechts gezien als 'terroristische organisatie', waarmee elke discussie voorbij is nog voor die startte.

Binnen Hamas hebben zich echter de laatste jaren positieve ontwikkelingen voorgedaan en gedetailleerde studies als van Janssen geven daar inzicht in. Zij onderscheidt drie fasen:

- 1987-1994: strijd voor bevrijding en om invloed;
- 1994-2005: aanpassing aan politieke realiteiten; en
- 2005-heden: politieke integratie.

Na de oprichting (vanuit de Moslim Broederschap) vormt Hamas zich om van een sociaal-godsdienstige beweging naar een verzetsorganisatie. In de tweede fase (Oslo-jaren) reageert men op een geheel ander politiek landschap. Hoewel Hamas toen reeds aangaf open te staan voor akkoorden, zijn ze tegen 'Oslo', omdat Palestijnse basisrechten niet erkend worden en eindoplossingen uitgesteld. Vanaf 2005 neemt Hamas deel aan het politieke proces en de beweging wint zelfs verkiezingen.

Uit elk van de fasen onderzoekt Janssen documenten, eerst samenvattend en daarna analyserend. Ze hanteert daarbij de *Social Movement Theory*: uitgaande van systematisch geordende criteria wordt de reactie van organisaties op veranderende omstandigheden nagegaan. Daarbij staat men dus per definitie open voor veranderingen, wat van bijv. het boek van Kortenhoeven⁴ niet gezegd kan worden. Die noemt zijn boek 'geschreven rond het Handvest van Hamas', daarmee de ogen sluitend voor latere ontwikkelingen. De koerswijzigingen door Hamas in het Verkiezingsmanifest van 2005 worden in zijn boek niet eens genoemd (Hamas koos toen, met deelname aan verkiezingen, voor een politieke lijn en zag af van geweld, tenzij als reactie op Israëlisch geweld). Janssen behandelt dit wél en wijst op voorgestelde compromissen, ook met betrekking tot erkenning van Israël ('factual recognition is everywhere between the lines').

Waar Janssens studie meer 'beschrijvend' genoemd kan worden, is die van Gunning dieper 'analyserend', met een uitgebreidere wetenschappelijke verantwoording, zowel qua bronnen als methoden. Janssen beperkt zich tot 'positions towards Israel', terwijl Gunning meer aspecten beschouwt. Hij gaat bijv. in op gedachten binnen Hamas over democratie, toont waardevolle voorstellen rond 2005 over 'reform' van de PLO en gaat verder in op de verhouding tot Fatah.

Gunning vergelijkt ook onderling strijdige theorieën over Hamas, zoals de visie op Hamas als 'total spoiler' van het vredesproces (die altijd geweld pleegt), met de visie dat geweld beheerst wordt ingezet om politieke doelen te bereiken. Op basis van een analyse van het feitelijk gedrag van Hamas concludeert hij dat de visie als totale spelbreker niet houdbaar is. Die diepere analyse ontbreekt bij Janssen.

Ook Hroub analyseert diverse aspecten met betrekking tot Hamas. In zijn poging misverstanden weg te nemen, kiest hij de gemakkelijk leesbare vorm van 'Veelvuldig gestelde vragen' met antwoorden. In tegenstelling tot zijn wetenschappelijk werk laat hij daarbij

referenties weg. Vanuit zijn veldervaring kan Hroub schetsen hoe de verkiezingsoverwinning van Hamas in 2006 niet uit de lucht kwam vallen, maar het logisch gevolg was van goodwill door tientallen jaren sociaal werk, de steeds zwaardere Israëlische bezetting en het onvermogen van de corrupte Palestijnse Autoriteit om daar een einde aan te maken. Doordat Janssen van documenten uitgaat, mist ze die praktische invulling.

Rest de vraag wat Janssen met haar boek (*paper*) aan discussies kan bijdragen. In wetenschappelijke kring is men het erover eens dat de laatste jaren belangrijke (en positieve) veranderingen binnen Hamas plaatsvonden. Ook de Israëlische deskundige Menachem Klein⁵ wijst daar bijvoorbeeld op. Hij noemt de pragmatische benadering door Hamas om tot oplossingen te komen en bijvoorbeeld de wijze waarop netelige problemen als 'erkenning van Israël' omzeild werden 'innovatief'.

Janssen benadrukt enkele malen dat Hamas herhaaldelijk verklaarde zich te onderwerpen aan een Palestijns referendum over een vredesregeling, ook als dat tegen eigen principes in zou gaan. Gunning toonde dat de gedachten die Hamas in de loop der jaren met betrekking tot de staatsvorm ontwikkelde, in feite overeen kwamen met wat het Westen aan 'reform' wilde.

De vraag rijst hoe het komt dat, waar Hamas de laatste jaren veel positieve openingen bood (iets waar wetenschappelijk onderzoekers het over eens zijn), toch de politiek deze feiten niet kent of eraan voorbijgaat. Vroeg of laat zal men Hamas bij het vredesoverleg moeten betrekken. Studies als die van de *International Crisis Group*⁶ wijzen uit dat het isoleren van Hamas radicaliserend (dus contra-productief) werkt. Wij wijzen op bijv. de oproep tot overleg met Hamas door senior diplomaten in de Verenigde Staten⁷ en in Nederland door IKV Pax Christi.⁸ Ook het *Foreign Affairs Committee* van het Britse parlement⁹ kwam recent tot de conclusie dat met Hamas gesproken moet worden. In dit blad werd eerder al gewezen op de onevenwichtigheid van

Kwartetvoorwaarden die dit overleg blokkeren (waarbij aan de bezetter geen eisen worden gesteld).¹⁰

Janssens verhandeling geeft op zich zelf een goed overzicht met betrekking tot Hamas, in het bijzonder de overgang van fundamentalistische organisatie (gericht op beëindiging van het zionistische bewind over Palestina) naar een pragmatische organisatie (die met compromissen als 1967-grenzen kan leven). Zo'n boek kan echter pas een rol spelen als politici de discussie over en met Hamas serieus willen aangaan.

Wat bekendheid betreft, is het jammer dat het paper niet via de boekhandel verkrijgbaar is (al kan men, als men er weet van heeft, de tekst gratis downloaden nu het boek is uitverkocht). Dat Clingendael het onderwerp op de agenda heeft gezet, is in elk geval te waarderen.

Jan Elshout

Ir. Jan Elshout was werkzaam als adviseur bedrijfsontwikkeling, o.a. in het Midden-Oosten. Als CDA-lid werkt hij mee aan de meningsvorming binnen zijn partij met betrekking tot dat gebied.

Noten

1 Jeroen Gunning, *Hamas in Politics*, HURST Publishers Ltd., 2007 (ISBN: 978-1-85065-876-4).

2 Helga Baumgarten, *Hamas, Der politische Islam in Palästina*, Diederichs, 2006 (ISBN: 3720528200).

3 Khaled Hroub, *Hamas, a beginners guide*, Pluto Press, 2006 (ISBN: 0-7453-2591).

4 W.R.F. Kortenhoeven, *Hamas, Portret en Achtergronden*, Aspekt, 2007.

5 Menachem Klein, 'Hamas in power', in: *Middle East Journal*, jrg. 61, no. 3, zomer 2007, blz. 442-459.

6 International Crisis Group, *Middle East report No. 68*, augustus 2007.

7 U.S./Middle East Project, *A last chance for a two-state Israel-Palestine Agreement*, maart 2009 (bi-partisan statement, Brzezinsky e.a.)

8 IKV Pax Christi, *In gesprek met Hamas*, 2009 (van site te downloaden).

9 Foreign Affairs Committee of UK Parliament: *Global Security: Israel and the Occupied Palestinian Territories*, 26 juli 2009.

10 Jan Elshout, 'Palestina, meer dan Apartheid en daarom onoplosbaar?', in: *Internationale Spectator*, maart 2007, blz. 164-166.

Japans blijvende opmars

Rien T. Segers

Japan en de ontontkoombare aziatisering van de wereld.

Amsterdam: Balans, 2009; 347 blz.; 24,95 euro;

ISBN: 978-90-501-8959-0

Ondanks de kredietcrisis staat Japan er veel beter voor dan andere staten. Japan heeft veerkracht, innovatie en duurzaamheid geïnternaliseerd en tijdens de scherpe crisis van de jaren '90 maatschappij en economie gemoderiseerd op een manier waar Westerse landen veel van kunnen leren. Dat is de stelling van Segers, directeur van het *Center for Japanese Studies* aan de Universiteit Groningen. Zijn uitgangspunt is dat het Amerikaans paradigma opgevolgd zal worden door een Aziatische machtsconcentratie, waarbij vooral Japan een voorbeeld kan zijn. Nu staan de Verenigde Staten economisch op één, komt de Europese Unie op de tweede plaats en staan Aziatische staten, zoals Japan en China, op drie. Tegen 2050 hebben China en Japan de koppositie overgenomen en dan volgt Europa.

De auteur keert zich scherp tegen het Amerikaanse aandeelhouderskapitalisme, dat volgens hem de algemene- en werknemersbelangen negeert. Segers kapittelt de Haagse politiek, die dat model de afgelopen twintig jaar enthousiast heeft omarmd en daarom nu moeilijk kan bijsturen. Bij de verkoop van KLM en ABNAMRO heeft noch politiek, noch bedrijfsleven over het nationale belang nagedacht. 'Het bestuur van de bedrijven en dat van de BV Nederland lieten het allemaal gebeuren. Er viel slechts een grote stilte te beluisteren, hier en daar onderbroken door wat gegrom van de Nederlandse leeuw.'

Terwijl Europa en Noord-Amerika zich blind staarden op het Amerikaanse model, vond in Azië een adembenemende economische groei plaats. Volgens Segers moeten daarbij nationale economische strategieën van Aziatische staten en de gevolgen voor Nederland goed onder ogen worden

gezien. Nederland staat nu ten opzichte van Japan waar de Verenigde Staten in 1980 stonden. Als concurrentiekracht en onderwijs niet worden versterkt, zullen wij verder afzakken. Japanse innovatiewil, veerkracht en duurzaamheid zijn een voorbeeld voor Europa, aldus Segers, omdat staatsinterventie en innovatief kapitalisme worden gekoppeld. Recente Japanse hervormingen maakten de politiek slagvaardiger en baseerden de economie nog meer op robotisering en hybride aandrijftechnieken. In Europa, dat net als Japan last heeft van bevolkingskrimp, waren dat flinke uitdagingen, die volgens Segers zeer succesvol zijn verlopen en die Japan veel sterker maken.

Japan begon meteen na de Tweede Wereldoorlog met investeren en exporteren en was tijdens de eerste aziatiseringsgolf (1973-1997) leider van de Aziatische economische tijgers. Nu is vooral China een succesvolle Japan-imitator en wordt het door velen als leider van de tweede aziatiseringsgolf beschouwd. Het beeld van die tweede golf ontleent Segers aan de econoom Kondratieff, die stelde dat groeiversnellingen en vertragingen optreden van tussen de 45 en de 65 jaar. Groeimotoren zijn technologische doorbraken en infrastructurele investeringen. De Verenigde Staten waren dominant tijdens de derde Kondratieff-cyclus (1882-1948) en Japan stond centraal in de vierde (1948-1990), die samenviel met de eerste aziatiseringsgolf. Volgens deze visie is China – Segers spreekt liever van heel Oost-Azië – de trekker van de vijfde Kondratieff, tevens tweede aziatiseringsgolf.

Belangrijk kenmerk van een dergelijke golf is de toename van onderlinge handel en samenwerking. In Azië zijn daarvan de *hightech*- en research-

sporen te zien. Ook het 90 miljard euro grote crisisfonds van de Aziatische Ontwikkelingsbank, tweederde gestort door China en Japan, is daarvan een teken.

Maar er moet nog veel gebeuren. De economische integratie van Japan en de buurlanden gaat gestaag door, maar de politieke samenwerking is vaak moeizaam. De schaduw van het Japanse optreden in de Tweede Wereldoorlog hangt nog sterk over de regio, die bovendien gekenmerkt wordt door grote verschillen tussen arm en rijk en veel onopgeloste conflicten en wederzijdse territoriale aanspraken. Wil Azië doorstoten en een Europese ontwikkeling doormaken die begon in de Renaissance, toen versneld kennis werd verspreid en de welvaart toenam, dan moeten sociale cohesie en politieke democratisering sterk toenemen, zo haalt Segers een studie uit 2007 van de Wereldbank aan.

Segers heeft een boeiend en informatief boek geschreven, dat vooral gelezen kan worden als een waarschuwing aan Nederland om snel te innoveren, maar zijn stelling dat Japan maatgevend zal blijven in Azië is minder overtuigend, vooral gelet op de lage groei (het afgelopen decennium gemiddeld 0,5% per jaar), de vergrijzing en de gelijktijdige opmars van China en India.

Alexander Bon

Alexander Bon is docent aan de Nederlandse Defensie Academie (NLDA).